

POLITIKAI GENERÁCIÓK MAGYARORSZÁGON

– „...jönnek a '90-esek, a '68-asok helyett jön a '90-es nemzedék”¹

Szabó Andrea

Bevezető

„Nagy pillanat előtt állunk... az esély itt van, de nem egyszerűen a liberális demokrácia, az arra fölépült liberális nem demokratikus politikai rendszereknek mondhatunk búcsút a következő év májusában, hanem a '68-as elitnek is, úgy, ahogy van.

... ha a '68-as elit megy, akkor már csak egyetlen kérdésre kell válaszolnunk, hogy ki jön? És erre azt a szerény választ kell adnunk, hogy mi jövőnk, ... hogy jönnek a '90-esek, a '68-asok helyett jönnek a '90-esek ... nemzedéke az európai politikában.”²

Orbán Viktor, 2018. július 28. Tusnádfürdő (Băile Tuşnad)

Az elmúlt évtizedekben divatossá és szinte elcsépeletté vált a generáció fogalma. A politikai közbeszédben éppúgy, mint a hétköznapi nyelvben nagyon sokszor, rendkívül széles jelentéstartamban használják/juk a generáció/nemzedék fogalmát.³ Az 1968-as események ötvenéves évfordulóján érdemes feleleveníteni a generációs elméleteket, illetve reagálni azok politikai generációkkal kapcsolatos aspektusára. Az alábbi tanulmány tehát az 1968 jelentőségéről és hatásáról szóló tudományos diskurzushoz kíván csatlakozni, speciális, generációs szempontból.

Tanulmányom közvetlen előzménye Orbán Viktor 2018. július 28-án, a romániai Tusnádfürdőn elhangzott beszéde, amelyben generációs szempontból is érdekes kijelen-

eredmények ismertetését követően a tanulmányt egy, az eredményeket értékelő és a kutatási kérdéseket kontrolláló konklúzió zárja.

Generációs elméletek a magyar politikatudományban⁷

Épp 90 évvel ezelőtt, 1928-ban jelent meg Mannheim Károly, korabeli tudományos körökben visszhangot alig-alig kiváltó munkája, *A nemzedékek problémája*.⁸ A szöveg lényegében az 1968-as diáklázadásokig – tudományos értelemben – tetszhalott állapotban létezett, így a mára kialakult kultusza kifejezetten a '68-as globális méretű változásoknak köszönhető. A Mannheim által kifejtett poláris élményeltolódás elmélet választ ad ugyanis arra a problémára, hogy két egymást követő generációnak miért más és más az ellenfele a világban, miért látják másként a dolgokat, miért nem lehet sohasem teljes konszenzus egy fiatalabb és egy idősebb nemzedék között. Mannheim világosan rögzíti, hogy a generációk létrejöttéhez feltételekre van szükség, leginkább olyan közvetlenül megélt, saját tapasztalatra, amely lehetővé teszi a közös szocializációs élményt, a megélt közös történelmet. Ez fogja a generáció tagjait „élményközösséggé” formálni. A közös élmény egyben a közös tudat és a közös identitás létrejöttét is elősegíti, azt, hogy az együttesen átélt élményt, történelmet hasonlóan dolgozzák fel az adott generáció tagjai.

Stumpf István (1996) hívja fel a figyelmet arra, hogy a generáció egy reprezentatív kisebbsége a politikai életben is képes megjeleníteni a generációt akkor, ha aktív cselekvőként lép fel, felvállalja a politikai konfliktusokat mindazokkal szemben, akik akkor éppen működtetik a politikát. A generációs fogalom tehát általánosabb, szélesebb jelentéssel bír, a politikai generáció viszont sokkal szűkebb, és nagyon gyakran a politikai elitek révén határozódik meg.

Bár nem tárgya a dolgozatnak a generációs identitás kereslet-kínálatának közvetlen vizsgálata, ha Lippset és Rokkan (1967) klasszikus törésvonal elméletéből indulunk ki, akkor azt feltételezhetjük, hogy a politikai generációk elitje végső soron az adott generáció rétegeiből érkező általános nyomást (értéket, érdeket, eszméket, korszellemet) érzékelve vállalja fel a generáció közös identitását és fogalmazza azt meg a társadalom egésze számára. A generációs elitnek tehát – legalábbis ebben az értelemben – transzmissziós szíjként működnek az adott generáció és a társadalom egésze között, felhangosítják a már meglévő közös normákat, értékeket és eljárási módozatokat. Mindezt úgy, hogy a politikai generáció önmagában nem egy konkrét aktor (párt, civil szervezet) tagjai, nem feltétlenül tudnak a hovatarozásukról, egyfajta passzív viszonyközösségként értelmezhetők. A politikai generációk mégis időről időre megszervezhetik magukat valódi politikai közösséggé, méghozzá az esetek többségében a generációs elitek által létrehozott párttá. A politikai generációk gondolkodásmódjának, politikai értékvilágának azonosítása tehát elválaszthatatlan a generációs tudatot megfogalmazó generációs elit logikájának megértése nélkül. Összességében, álláspontom szerint, *a politikai generáció leginkább úgy fogalmazható meg, mint olyan személyek összessége, akiknek a közösen megélt történelmi tapasztalatuk, közös identitásuk és közös szocializációjuk révén van valami-*

lyen közös érdeke és értékrendszere, amelyet elitjeik, a politikai hatalomért való küzdelemben nyilvánosan is felvállalnak és artikulálnak.

Külön érdekes elméleti kérdés, hogy a politikai generációk és a választók csoportjait hogyan tudjuk azonosítani. Nyilvánvaló ugyanis, hogy például a választói magatartás elméletek sokkal inkább választókban, mint gyakran csak nehezen beazonosítható, leginkább ideáltípusos formában leírható, vagyis elméleti jellegű politikai generációkban gondolkodnak. Úgy vélem, hogy helyes azt feltételezni, hogy a 18 éven felüli választópolgárok többsége, de értelemszerűen nem mindenki, aktív vagy passzív státusban, azaz tudatosan vagy sem, tagja valamilyen politikai generációnak. Szavazatát dominánsan a választói magatartáselméletek prepszichológiai, másképpen michigeni modellje⁹ alapján elsősorban pártidentifikációja, azaz – politikai szituációtól függően – a hozzá, elsősorban közös szocializációja, identitása, érték és élményvilága alapján közel álló politikai elit által megszervezett pártra adja le (Szabó 2015). Róbert Péter (1999, 3) szerint „a szocializáción és identifikáción alapuló hosszú távú beállítódások választásról választásra állandóak, míg a rövidtávú megfontolások adott tematikus kérdések, illetve a jelöltek személyének függvényében módosíthatják a szavazási döntést.” Ha a fenti feltételezés helyes tehát, akkor az egyes pártok szavazói politikai generációs értelemben elkülönülnek egymástól, illetve fordítva, az egyes (elméleti) politikai generációk tagjai dominánsan más-más pártot fognak támogatni. Dominánsan ugyan, de nyilvánvalóan nem 100 százalékban fogják ezeket a pártokat preferálni.

A magyar politikatudomány az 1980-as évek végétől az 1990-es évek közepéig több kísérletet is tett (lásd Köröseyi András, Csizmadia Ervin, Kéri László munkáit) a politikai generációk meghatározására. Stumpf István (1996) három nagy generációt különböztet meg a rendszerváltozást követően létrejövő szisztémában: a történelmit, a nagy generációt, valamint a posztkommunista protest generációt. A történelmi generációt meghatározó személyiségek politikai szocializációjában a két világháború közötti szellemi-politikai élet hatása játszott döntő szerepet, és alapvetően a keresztény-nemzeti Magyarország értékvilágát képviselték. Elemzésem szempontjából a másodiknak, a nagy generációnak, valamint a posztkommunista protest generációnak van különös jelentősége. A nagy generáció meghatározó politikai élménye ugyanis a kádári konszolidáció és a gazdasági reformfolyamat, másrészt viszont – elsősorban szellemi értelemben – az 1968-as diáklázadások. Végül a posztkommunista protest generáció tudatát hordozó reprezentatív kisebbség nem akarta megkötni a rendszer által felkínált hallgatólagos társadalmi szerződést, és egyúttal elutasította a Kádár-korszak szocializációs mintázatait. Ezen az értelmiségi bázison jön létre a nyolcvanas évek végén a Fiatal Demokraták Szövetsége, amely új nyelvezetet, új, pragmatikus ideológiát és új, képviseleti-demokratikus részvételt és integrációs módot ajánlott a generáció tagjainak.

A 2000-es években a politikai generációkat azonosító kísérletek elkoptak, a téma lekerült a mainstream politikatudomány napirendjéről. Ezen a téren áttörést Kiss Balázs és az általa 2012-ben alapított kutatói team (Generációs konfliktusok)¹⁰ hozott az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetében. Az azóta már befejeződött projekt keretében két olyan tanulmány is született, amely a rendszerválto-

zás egészét, benne a 2010 után kibontakozó változásokat is generációs metszetben értelmezte. Róbert Péter–Valuch Tibor *Generációk a történelemben és a társadalomban* (2013) című cikkükben – figyelembe véve a korábbi e témában született írásokat – a közös szocializációs mechanizmusok és történelmi tapasztalatok alapján elkészítették a magyar társadalom aktuális politikai generációs térképét.

2. táblázat. Generációs térkép

	Részletes generációs térkép	Összevont generációs felosztás
1	1945 előtt: Horthy-korszakban szocializálódtak	1949: Preszocialista generáció: 1949 előtt szocializálódtak
2	1939–1945: Háborús időszak alatt szocializálódtak	
3	1945–1948: Fényes szelek generációja	
4	1949–1962: Hosszú '50-es években szocializálódtak	1949–1962: Hosszú '50-es években szocializálódott generáció
5	1963–1979: Kádári-konzolidáció időszakában szocializálódtak (benne a „Nagy generáció” és a technokrata generáció)	1963–1979: Kádári konzolidáció idején szocializálódott generáció
6	1980–1989: Kádár-korszak válságának generációja	1980–1989: Kádár-korszak válságának idején szocializálódott generáció
7	1990–1995: Transzformációs válság generációja	1990–1995: Transzformációs válság idején szocializálódott generáció
8	1996–napjainkig: Posztoszocialista generáció	1996–napjainkig: Posztoszocializmus időszakában szocializálódott generáció

Forrás: Róbert–Valuch (2013:122, 1. táblázat).

A 2. táblázatból kitűnik, hogy a szerzők nyolc politikai generációt azonosítanak napjaink társadalmában. Elsősorban empirikus, biológiai okok miatt egyébként az 1949 előtt szocializálódottakat összevonták, így a gyakorlatban hat generációról beszélnek (lásd a táblázat második oszlopa). Tanulmányom szempontjából két csoportra kívánom felhívni a figyelmet, az ún. *Kádári-konzolidáció időszakában szocializálódottakra* (továbbiakban '68-asok) és a *Kádár-korszak válságának generációjára* (továbbiakban '90-esek).

Milyen hatások érték e két politikai generációt? Egyet értve Róbert Péterrel és Valuch Tiborral úgy vélem, hogy a '68-asokat szocializációjuk kitüntetett időszakában nem traumatikus, hanem inkább társadalmi magatartásukat formáló (az államszocialista keretek között relatíve) pozitív élmények érték. Ezen belül is kiemelendő az ún. enyhülés politikája, a beatkorszak beköszönte és maga 1968 élménye, legyen szó akár a '68-as ún. Prágai Tavaszról éppúgy, mint a magyarországi kortársak számára inkább csak hallomásból ismert diáklázadásokról, egyáltalán az ifjúság globális felfedezéséről. 1968 ebben az értelemben egyfajta korszakjellemként értelmezhető, olyan kulturális és civilizatórikus átalakulásokon nyugvó jelenségként, amely az Egyesült Államoktól Kelet-Európaig megérintette az időszak fiataljait. Róbert és Valuch (2013:120) úgy véli, hogy ez az ún. „'nagy generáció' ébredésének időszaka, a 'nagyon másként, mint apáink', de a politikai korlátokat nem, vagy csak óvatosan feszegetve szemlélet jegyében zajlott.” A szerzőpáros hangsúlyozza, hogy az 1968-as generációnak a politikai hozzáállása elválaszthatatlan attól az életszemléletbeli és életmódbeli váltástól, amely egybeesett a Kádár-

korszak fejlődő periódusával, az infrastrukturális és a kulturális viszonyok látványos javulásával.¹¹

A másik generáció a Kádár-korszak válságának generációja, amely – szemben a '68-asokkal – egy politikai rendszer utolsó, hanyatló évtizedének örököse. Gondolkodására nagy hatással bírt egy történelmi esemény, egész pontosan az, amikor Wojciech Jaruzelski tábornok, miniszterelnök 1981. december 13-án bevezette a hadiállapotot Lengyelországban, és a Szolidaritás Mozgalom időlegesen vereséget szenvedett. Emellett Magyarországon, leginkább az egyetemeken, és a fővárosban, ébredezni kezdett a magyar ellenzék, amely siettetta a rendszerváltás folyamatát. Mindamellett e folyamat úgy tudott generációképző hatásként megjelenni, hogy a Kádár-korszak gazdasági teljesítőképessége a határára érkezett. Az 1973-ban majd 1979-ben kirobbant olajválságok, illetve a tervutasításos gazdaságirányítás következtében kialakult gazdasági nehézségek eredményeképpen a nemzeti jövedelem, valamint a beruházások növekedési üteme lelassult, illetve stagnált a nyolcvanas években, a reálbérek pedig 1978-tól kezdődően egyenesen csökkenni kezdtek. A gazdasági problémákat követő társadalmi nivellálódás, az államszocializmus lassú politikai agóniája, valamint az időközben zajló nemzetközi (politikai és gazdasági) átalakulások magyarországi következményei és hatásai egyöntetűen támasztották alá azt a tételt, mely szerint az államszocializmus mint politikai berendezkedés nem alkalmas a hosszú távú társadalmi kihívások megoldására. Az ebben a korszakban szocializálódó fiatalok inkább a problémákat, a kezdődő társadalmi polarizálódást, valamint a rendszer szétcsúszását érzékelték, és ezzel párhuzamosan azt, hogy lehetőséget kaptak a saját utak kitapasztására. Míg a '68-asok a virágzás, a '90-esek a „bomlás virágai”. Ennek következtében természetes lehet, hogy másként látták és látják a világot függetlenül attól, hogy hány évesek egy adott történelmi szituációban.

Hogyan mérhető a két generáció?

A Kiss Balázs által vezetett MTA TK PTI-s kutatócsoportban kidolgozott alapelvek alapján Róbert és Valuch egy adott generációba tartozónak azt tekintik, aki 14 éves volt a generációhoz társított történelmi periódusban. A 14 éves életkor, első ránézésre, talán kisse korainak tűnik, de a politikai szocializációs vizsgálatok azt mutatják, hogy nagyjából ennyi idős korában kezd el érdeklődni a közéleti, politikai kérdések iránt egy önmagára ébredő fiatal. A következő táblázatban összefoglaltam, hogy a vizsgált generációkat hogyan lehet operacionalizálni, mérhetővé tenni. Minden esetben az empirikusan könnyebben megfogható választópolgárokból, azaz 18 éven felüliekből indulok ki. Fontos azonban megjegyezni, hogy a 14 év mesterséges lehatárolást eredményez, nyilvánvalóan a valóságban sokkal jobban összeérnek az egyes generációk, nagyobb és hosszabb az átmenet az egyes korszakok között (ezért is beszélhetünk elsősorban ideáltipikus politikai generációkról, amelyeknek az operacionalizálása nehézségekbe ütközik).

A 3. táblázatból világosan kitűnik, hogy életkori szempontból 2010-ben a '68-asok inkább középkorúak voltak, akiknek a felső korévei kifelé haladtak a munkaerőpiac-

ról. Nyolc évvel később a generáció jelentős része gazdaságilag már nem aktív, idősebb karaktert mutat, ami persze önmagában okozhat véleményváltozást. A '90-esek mindkét vizsgált időszakban középkorúak, még hozzá gazdaságilag aktív középkorúak, akik, vélelmezhetően, túl vannak a családalapításon, és karrierjük középső szakaszában tartanak.

3. táblázat. A vizsgált politikai generációk operacionalizálása

Generáció	Szocializációs időszak	Születési idő	Életkor 2010-ben	Életkor 2018-ban
'68-asok	1963–1979 között	1949–1965 között	45–61 év között	53–69 év között
'90-esek	1980–1989 között	1966–1975 között	35–44 év között	43–52 év között

Forrás: Saját szerkesztés.

Az adatok forrása két, a 2. és a 4. Orbán-kormány hatalomra kerülése, tehát a 2010-es és a 2018-as választások előtt, kora tavasszal készült survey vizsgálat. Az első adatfelvételt a DKMKA megbízásából a Szonda Ipsos és a Medián,¹² a másodikat a Závecz Research Kft. az MTA TK PTI megbízásából készítette.¹³

4. táblázat. A vizsgált politikai generációk megoszlása 2010-ben és 2018-ban (esetszámok)

Generáció	2010	2018
'68-asok	419	508
'90-esek	286	341
Összesen	705	849

Forrás: DKMKA (2010) és MTA TK V (2018).

E két időpont választásának tudományos oka elsősorban az, hogy 2010-re ún. kritikus választásként (Róbert–Papp 2012) tekint a hazai politikatudomány, ami 8 év szocialista–szabaddemokrata kormányzás után alapvetően változtatja meg a hatalmi, politikai konstellációt. Létrejön a Nemzeti Együttműködés Rendszere, amelyet hibrid rezsimként (Bozóki–Hegedűs 2017) definiálnak a politológusok. A társadalom politikai gondolkodása és viselkedése nemcsak az idő/életszakasz múlása/változása miatt változhatott jelentősen 8 év alatt, hanem a politikai környezet alapvető, drámai megváltozása miatt is. Ezek a hatások azonban különböző módon érinthették a '68-asokat és a '90-es generációt.

A fentiek figyelembevételével kutatási kérdéseim a következők:

A) Empirikusan bizonyítható-e, hogy a '68-as és a '90-es generáció politikai gondolkodásában és politikai viselkedésében érdemi eltérés van?

Ha e különbség tartós, azaz legalább két vizsgálati időpontban is tetten érhető és statisztikailag külön-külön bizonyítható, akkor valóban beszélhetünk két külön értéken, normákon nyugvó, adott esetben egymással konfliktusban álló politikai generációról.

B) Hogyan változott a két generáció tagjainak politikai gondolkodása és politikai viselkedése a 2010 és 2018 közötti időszakban?

A '90-esek valóban megfelelnek-e annak a képnek, amelyet Orbán Viktor 2018. július 28-i, illetve korábbi beszédében lefestett.

Két politikai generáció közötti különbség meglétét egy adott adatfelvétel időpontjában kétdimenziós keresztábrával és a hozzá kapcsolódó statisztikákkal vizsgálom (Pearson féle χ^2 és Cramer's V mutató, illetve ezek szignifikanciája $p \leq 0,05$ szinten). A politikai generáció véleményében történő elmozdulást azonban sokkal nehezebb vizsgálni. Ahogy arra a többször idézett Róbert–Valuch-cikk is utal, az idő ilyen esetekben legalább három tényező függvénye. Érik az embert születéséből adódó történelmi vagy periódushatások (Róbert–Valuch 2013:125–126), kohorsz hatások, valamint ún. öregedési hatás, egyszerűen az, hogy idősebbek, tapasztaltabbak leszünk, és más életkori szakaszba lépünk. Mindezeket figyelembe véve akkor tekintek egy elmozdulást szignifikánsnak, ha az – figyelembe véve a hibahatárokat, az eltérő adatfelvételi időpontot, a keresztmetszeti jellegű kutatásokat, valamint az eltérő mintanagyságot – kétszer haladja meg a 800 fős minta¹⁴ hibahatárát, azaz $\pm 3,4 \times 2 = 6,8 \approx 7$ százalékpontot.

Az alábbi, 5. táblázat pontosan mutatja, hogy miért szükséges legalább 7 százalékpontonra felvinni az elmozdulás határértékét. 2010-ben a két politikai generáció között nincs szignifikáns eltérés az iskolai végzettségben, míg 2018-ban már igen. Ráadásul a '68-as generáció esetében nem is érthető teljesen az elmozdulás jellege, hiszen a legfeljebb 8 osztályt végzettek aránya növekedett meg, ami nehezen magyarázható, hiszen a már megszerzett iskolai végzettség nem tud lejjebb csökkenni. Vagyis, ebben az esetben valamiféle mintaösszetételbeli indok lehet a változás mögött. Ezzel is azt szeretném jelezni, hogy még a 7 százalékpontos változást is helyi értékén, keretek között érdemes kezelni.

5. táblázat. Iskolai végzettség megoszlása, 2010 és 2018 (%)

	A '68-asok (1949–1965)			A '90-esek (1966–1975)		
	2010	2018	Változás	2010	2018	Változás
legfeljebb 8 osztály	23	30	+7*	20	17	-3
szakmunkás	30	24	-6	37	33	-4
érettségi	30	31	+1	29	31	+2
diploma	17	15	-2	14	19	+5

2010: Pearson χ^2 : 4,349 Cramer V: 0,079 sig: 0,226

2018: Pearson χ^2 : 21,779 Cramer V: 0,160 sig: 0,000

Jelmagyarázat: *statisztikailag szignifikáns elmozdulás 2010–2018 viszonylatában.

Forrás: Saját szerkesztés.

Az értékvilág, a politikai gondolkodás és viselkedés generációs különbségeinek bemutatásához három tényezőt használlok:

- szociokulturális háttér,
- az ideológiai hovatartozás, valamint
- a politikai részvétel és preferencia.

A szociokulturális háttérrel a családi állapottal, valamint a templomba járás gyakoriságával mérem. Az ideológiai hovatartozás mérőeszköze a bal–jobb ideológiai skálán való elhelyezkedés, valamint az egyes ideológiai értékcímkék elfogadása. Végül a politikai

részvételre és preferenciára három mutatót hozok, ezek a választási részvétel, a politikai tiltakozás egyes formáiban való részvétel, valamint a pártpreferencia.¹⁵ Úgy vélem, hogy ezen dimenziókból származó eredmények alátámaszthatják vagy cáfolhatják a következőket: 1. van különbség a '68-asok és a '90-esek gondolkodásmódjában; 2. ezek a különbségek tartósak, azaz több időpontban is megfigyelhetők.

Összességében tehát mérésem során olyan választópolgárokat fogok vizsgálni, akiket Róbert és Valuch (2013) cikke alapján besoroltam egy-egy politikai generációba. Az elméleti bevezető alapján ugyanakkor itt is érdemes felhívni a figyelmet, hogy a 14 éves életkor alapján történő lehatárolás mesterséges jellegű, a valóságban az átmenetek hosszabbak lehetnek.

Eredmények

Elsőként az adott politikai generáció családi állapotának megoszlását mutatom be. Mindkét adatfelvételi időpontban statisztikailag szignifikáns módon különbözik a két generáció családi állapota. Ahogy arra az alábbi táblázat utal a '68-asokhoz képest a '90-es generáció tagjai 2010-ben nagyobb arányban éltek élettársi kapcsolatban (8 százalék, illetve 16 százalék) és lényegesen magasabb volt közöttük a hajadonok/nőtlenek aránya is (9 vs. 15 százalék). Statisztikailag szignifikáns módon magasabb volt ugyanakkor a '68-asok körében az elváltak aránya (19 százalék vs. 13 százalék).

Amennyiben a változásokat keressük, a 6. táblázatból jól látható, hogy 8 év alatt egyetlen kiemelkedő elmozdulás rögzíthető: a '90-esek házassági hajlandósága érdemben emelkedett, ezért kiegyenlítődött a házasságban élők aránya. Igaz ugyanakkor, hogy a '90-esek továbbra is nagyobb arányban élnek házasságon kívüli „egyéb” családi kategóriában, mint élettársi kapcsolat vagy maradnak tartósan hajadonok, nőtlenek.

6. táblázat. Családi állapot megoszlása, 2010 és 2018 (%)

	A '68-asok (1949–1965)			A '90-esek (1966–1975)		
	2010	2018	Változás	2010	2018	Változás
házas	56	59	+3	53	62	+9*
élettársal él	8	9	+1	16	13	-3
hajadon/nőtlen	9	7	-2	15	13	-2
elvált	19	14	+5	13	10	-3
özvegy, egyéb	8	11	+3	2	2	0

2010: Pearson χ^2 : 39,968 Cramer V: 0,239 sig: 0,000

2018: Pearson χ^2 : 36,724 Cramer V: 0,208 sig: 0,000

Jelmagyarázat: *statisztikailag szignifikáns elmozdulás 2010–2018 viszonylatában.

Forrás: Saját szerkesztés.

2010-ben a templomba járás gyakorisága alapján nem lehet statisztikailag szignifikáns különbséget kimutatni a két generáció között. Általánosan megállapítható ugyanis, hogy

a Kádár-korszak prosperáló és hanyatló éveiben szocializálódtak egyaránt kifejezetten szekularizált képet mutatnak. Túlnyomó többségük – mintegy hattizedük – soha, vagy csak nagyon ritkán jár templomba, míg a mélyen vallásosak, azaz a legalább heti gyakorisággal templomba járók aránya 5 százalék körül mozog (7. táblázat).

2018-ra a helyzet annyit változik, hogy tovább nő a templomba sohasem járók aránya (45–45 százalék), a '90-esek további egyharmada, a '68-asok egynegyede pedig nagy ritkán jár templomba. Nyolc év alatt tehát nem csökkent, hanem szignifikánsan növekedett a szekularizáltak aránya. Mindamellett az aktív vallásgyakorlók aránya érdemben nem változott.

7. táblázat. Templomba járás gyakorisága, 2010 és 2018 (%)

	A '68-asok (1949–1965)			A '90-esek (1966–1975)		
	2010	2018	Változás	2010	2018	Változás
heti gyakorisággal	6	5	-1	4	6	+2
havonta	7	9	+2	6	6	0*
évente	27	16	-11*	23	10	-13*
ritkábban	28	25	-3	32	34	+2
soha	32	45	+13*	35	45	+10*

2010: Pearson χ^2 : 4,359 Cramer V: 0,079 sig: 0,499

2018: Pearson χ^2 : 12,780 Cramer V: 0,123 sig: 0,012

Jelmagyarázat: *statistikailag szignifikáns elmozdulás 2010–2018 viszonylatában.

Forrás: Saját szerkesztés.

8. táblázat. Bal–jobb ideológiai skálán való elhelyezkedés, 2010 és 2018 (%)

	A '68-asok (1949–1965)			A '90-esek (1966–1975)		
	2010	2018	Változás	2010	2018	Változás
baloldali	13	21	+8*	7	2	+5
balközép	14	10	-4	1	12	1
középen áll	25	25	0	28	28	0
jobbközép	21	24	+3	23	19	-4
jobboldali	27	22	-5	31	30	-1

2010: Pearson χ^2 : 10,477 Cramer V: 0,126 sig: 0,033

2018: Pearson χ^2 : 18,414 Cramer V: 0,153 sig: 0,001

Jelmagyarázat: *statistikailag szignifikáns elmozdulás 2010–2018 viszonylatában.

Forrás: Saját szerkesztés.

A 8. táblázat arra utal, hogy ideológiai értelemben ténylegesen van különbség a két generáció gondolkodásmódjában. A '68-asok 2010-ben – és egyébként 2018-ban is – baloldalibbak, mint a '90-esek (27 százalék vs. 18 százalék), természetesen a fordított megállapítás is igaz, tehát a '90-esek nagyobb valószínűséggel találhatók az ideológiai skála jobboldalán (54 százalék vs. 48 százalék). Nagyon tanulságos, hogy a '90-esek ideo-

lógiai pozíciójában, összességében 8 év alatt csak kisebb elmozdulás rögzíthető, nem úgy, mint a '68-asokéban. Karakteresen növekedett ugyanis az önmagukat balra sorolók aránya, viszont a balközépen lévők aránya, valamint a jobboldaliaké csökkent.¹⁶ 2018-ban is fennáll ugyanakkor a két generáció közötti ideológiai eltérés: a Kádár-korszak válság-nemzedéke inkább jobboldalibb, a relatív fejlődésben szocializálódók viszont – hozzájuk képest – érdemben baloldalibbak.

Az ideológiai beállítódás másik, bevált mérőeszköze az egyes értékcímkék elfogadása és elutasítása. Nyolc-nyolc felfogást értékelhettek mind a két időpontban a kérdezettek aszerint, hogy melyik áll hozzájuk a legközelebb, a második legközelebb, valamint a legtávolabb. A 9. táblázat a saját gondolkodásmódhoz legközelebb álló felfogások megoszlását mutatja be.

9. táblázat. A különféle felfogású emberek közül melyik áll a legközelebb az Ön felfogásához, nézeteihez? 2010 és 2018 (%)**

	A '68-asok (1949–1965)			A '90-esek (1966–1975)		
	2010	2018	Változás	2010	2018	Változás
rend és stabilitás hívei	27	17	-10*	26	11	-15*
konzervatív	20	13	-7*	16	15	-1
erős nemzeti érzésű	17	18	+1	15	21	+6
liberális gondolkodású	10	11	+1	13	12	-1
szocialista	8	15	+7	10	11	+1
szociáldemokrata	8	4	-4	5	5	0
hívó emberek	5	12	+7*	7	10	+3
zöldek, környezetvédők	5	9	+4	8	14	+6

2010: Pearson χ^2 : 11,348 Cramer V: 0,129 sig: 0,124

2018: Pearson χ^2 : 39,968 Cramer V: 0,239 sig: 0,000

Jelmagyarázat: *statisztikailag szignifikáns elmozdulás 2010–2018 viszonylatában.

**2018-ban európeér, nyugatos nélkül.

Forrás: Saját szerkesztés.

2010-ben a két generáció értékebeállítódása, talán kissé meglepő módon, nem mutat statisztikailag szignifikáns eltérést. A Kádár-korszak két eltérő időszakában szocializálódott politikai generációjához ugyanis a „rend és stabilitás” értékcímké állt a legközelebb, amelyet a „konzervatív, hagyománytisztelő”, illetve az „erős nemzeti érzésű” követ. A lista végén a szociáldemokrata, a hívó és a zöld érték található, igaz a két generációnál kisebb eltérő sorrendben. 2010-ben tehát inkább a hasonlóság, mint a különbözőség jellemezte a két politikai generáció ideológiai értékvilágát.

Nyolc év alatt ugyanakkor érdemi változások következtek be az ideológiai címkék elfogadása tekintetében, és ez a változás leginkább a '68-asok vonatkozásában érvényesül, mégis bizonyos hasonlóságok továbbra is érvényesek. Mindkét generációnál jelentősen, nagyságrendekkel csökkent a „rend és stabilitás” érték elfogadottsága, viszont – nem egyenlő módon – növekedett a szocialista, a hívó, a zöld és az erős nemzeti érzésű értékcímké pozitív megítélése. Ha az értékcímké elfogadottsági sorrendjét nézzük, akkor kitű-

nik, hogy mindkét politikai generációhoz legközelebb az erős nemzeti érzésű állt 2018-ban, amelyet a '68-asoknál a rend és stabilitás hívei, míg a '90-eseknél a konzervatív követ. Sorrendben a harmadik legközelebbi címke a '68-asoknál a szocialista, a '90-eseknél a zöld, környezetvédő lett. A két vizsgált generáció értékrendje polarizáltabb, széttartóbbá vált, bár kétségtelenül a nemzeti értékrend irányába mozdultak el leginkább.

A két generáció politikai gondolkodásában és viselkedésében megmutatkozó esetleges különbségeket a politikai részvétel és a politikai preferencia mutatóival zárom. Az alábbi, 10. táblázat a választási részvétel megoszlását mutatja be. Ahogy a statisztikai mutatók jelzik, 2010-ben és 2018-ban is van szignifikáns eltérés a két generáció politikai részvételében. Érdemben magasabb a '68-asok politikai aktivitása, tehát azok aránya, akik minden lehetséges alkalommal elmennek választani, a '90-esek ehhez képest „lányháb” részvételi aktivizmussal rendelkeznek.

10. táblázat. Választási részvételek aránya az országgyűlési választásokon, 2010 és 2018 (%)

	A '68-asok (1949–1965)			A '90-esek (1966–1975)		
	2010	2018	Változás	2010	2018	Változás
minden alkalommal szavaz	50	44	-6	39	38	-1
az esetek többségében szavaz	32	26	-6	36	31	-5
fele részben szavaz	8	20	+12*	10	15	+5
ritkán vagy soha nem szavaz	10	10	0	15	16	+1

2010: Pearson Chi2:10,390 Cramer V: 0,122 sig:0,034

2018: Pearson Chi2:13,544 Cramer V: 0,127 sig:0,008

Jelmagyarázat: *statisztikailag szignifikáns elmozdulás 2010–2018 viszonylatában.

Forrás: Saját szerkesztés.

2018-ban is az látszik, hogy 6 százalékponttal nagyobb azon '68-asok aránya, akik minden alkalommal szavaznak a választáson, viszont a ritkán vagy soha nem szavazóké 6 százalékponttal alacsonyabb.

Ha a 8 év alatti elmozdulást vizsgáljuk, egyetlen érdemi elmozdulás rögzíthető: a '68-asok vonatkozásában jelentősen növekedett azok aránya, akik fele részben szavaznak, oly módon, hogy csökkent az esetek többségében és a mindig szavazók aránya. Ezzel párhuzamosan viszont a '90-esek aktivitásnövekedése nem következett be. Megjegyzendő azonban, hogy a választási részvételi aktivizmusban látható különbség egyáltalán nem mutatkozik, ha más ún. nem-intézménysült részvételi formákat vizsgálunk (pl. tüntetés, tiltakozó levél aláírása, pártban való tevékenység, vagy éppen internetes fórumon való hozzászólás) (lásd 11. táblázat). A két generáció ugyanis időponttól, tiltakozási repertoár típusától függetlenül, lényegében azonos mértékben tartja távol magát ezen cselekvési formáktól. Sokkal inkább részvétel elkerüléséről, mint részvételről beszélhetünk mindkét generáció esetében.

Végül az utolsó pontban a pártpreferenciákat mutatom be. Az első és talán legérdekesebb állítás, hogy 2010-ben és 2018-ban sincs statisztikailag szignifikáns különbség a két generáció politikai preferenciáiban. Mindkét esetben ugyanis egy túlnyomórészt fide-

szes társadalmi rétegről beszélhetünk, ugyanakkor némiképp eltérő mértékben. A '90-esek a '68-asokhoz képest nagyobb arányban szavaztak volna 2010-ben a Fidesz–KDNP-re (49 százalék). Talán egyetlen területen látszik különbség a két generáció között. A korábban ismertetett eredmények tükrében nem váratlan módon, 2010-ben nagyobb volt a '68-asok körében az akkori, a baloldalon egyedül lévő MSZP támogatottsága (17 százalék vs. 9 százalék). Érdekes módon ugyanakkor az új identitások, az LMP és a Jobbik hasonló elfogadottsággal bírt mindkét generáción belül (12. táblázat).

11. táblázat. Egyes hagyományos, közvetlen és online részvételi formákban való részvételi gyakoriság, 2010 és 2018 (részt vett válaszok, %)

	A '68-asok (1949–1965)			A '90-esek (1966–1975)		
	2010	2018	Változás	2010	2018	Változás
tevékenykedett pártban	6	3	–3	4	3	–1
tiltakozó levelet írt alá	9	8	–1	9	5	–4
részt vett törvényes, nyilvános tüntetésen	4	5	+1	2	4	+2
internetes fórumon hozzászólt	1	6	+5	3	5	+2

2010 párt: Pearson χ^2 : 0,072 Cramer V: 0,039 sig: 0,301
 2010 petíció: Pearson χ^2 : 0,000 Cramer V: 0,001 sig: 0,984
 2010 tüntetés: Pearson χ^2 : 2,980 Cramer V: 0,065 sig: 0,084
 2010 hozzászól: Pearson χ^2 : 2,416 Cramer V: 0,059 sig: 0,120
 2018 párt: Pearson χ^2 : 0,024 Cramer V: 0,005 sig: 0,877
 2018 petíció: Pearson χ^2 : 3,539 Cramer V: 0,065 sig: 0,060
 2018 tüntetés: Pearson χ^2 : 0,151 Cramer V: 0,013 sig: 0,698
 2018 hozzászól: Pearson χ^2 : 0,055 Cramer V: 0,008 sig: 0,814
 Jelmagyarázat: *statisztikailag szignifikáns elmozdulás 2010–2018 viszonylatában.

Forrás: Saját szerkesztés.

12. táblázat. Politikai preferencia alakulása a teljes választókorú népességre, 2010 és 2018 (%)

	A '68-asok (1949–1965)			A '90-esek (1966–1975)		
	2010	2018	Változás	2010	2018	Változás
Fidesz–KDNP	44	33	–1*	49	34	–15*
MSZP	17	8	–9*	9	5	–4
Jobbik	10	9	–1	10	8	–2
LMP	3	5	+2	4	4	0
DK	–	7	–	–	6	–
MDF	2	–	–	1	–	–
SZDSZ	6	–	–	7	–	–
nem tudja	7	18	+11	6	23	+17
nem menne el	6	6	0	6	7	+1
nem válaszol	4	9	+5	7	11	+4

2010: Pearson χ^2 : 13,781 Cramer V: 0,130 sig: 0,130
 2018: Pearson χ^2 : 14,681 Cramer V: 0,131 sig: 0,400
 Jelmagyarázat: *statisztikailag szignifikáns elmozdulás 2010–2018 viszonylatában.

Forrás: Saját szerkesztés.

2010-hez képest 2018-ra az elmozdulás igencsak látványos. Egyrészt jól láthatóan csökkent a Fidesz–KDNP támogatóinak aránya mindkét generációban (–11, illetve –15 százalékpont), ezzel párhuzamosan viszont, szintén mindkét generációnál megfigyelhető a pártpreferenciájukban bizonytalanok arányának érdemi, nagyságrendi (+11 és +17 százalékpont) növekedése. Az óriási Fidesz-tábor egy része tehát – legalábbis ezen adatok alapján – elbizonytalanodott 8 év alatt. Ennek ellenére, 2018-ban is a '68-asok és a '90-esek egyharmada tekinthető stabil Fidesz-szavazónak.

Külön érdemes beszélni az MSZP-ről. Ahogy erre fentebb több alkalommal utaltam, ha van valahol érdemi különbség a két generáció felfogásában, az talán épp a baloldaliság vonatkozásában látszik. 8 év távlatában az MSZP szavazótábora szétporladt, a monolit baloldali párt fragmentálódott (Szabó 2015). Ennek talán leglátványosabb jele, hogy 2011-ben kivált az MSZP-ből a DK. A baloldalon tehát minimum kettő, vagy még több párt is található (Párbeszéd, Együtt). A DK megjelenése miatt érdemes tehát óvatosan kezelni az MSZP 9 százalékpontos támogatottságcsökkenését. A két baloldali párt együttes támogatottsága 2018-ban ugyanis alig különbözött a 2010-es MSZP-jétől.

Konklúzió

Elemzésem apropója egy politikai beszéd volt, amely 2018 nyarán hangzott el. A beszéd politikai generációs krédóként is értelmezhető, ahol a szónok szembeállította egymással a '90-eseket és a '68-asokat, akik eltérő politikai rendszert építenek és eltérő ideológiával, értékrendszerrel bírnak. Míg az előbbire egy erőteljes keresztény szemlélet és tradicionális értékrend, az utóbbira multikulturalizmus és ezzel párhuzamosan identitásválság jellemző. A tanulmányom ugyanakkor nem a beszéd tartalmát vizsgálja, leginkább ugyanis az 1968 jelentőségéről és hatásáról szóló tudományos diskurzushoz kíván csatlakozni, egy speciális szempontból (már csak azért sem, mert a szónok születési évét és szocializációját illetően a módszertan alapján a '68-asok és nem a '90-esek közé tartozik). Azt elemzi ugyanis, hogy empirikusan alátámasztható-e a '68-as és a '90-es politikai generáció vélt küzdelme, ténylegesen eltérő karakterjegyeket mutat-e politikai gondolkodásában és politikai viselkedésében a két csoport Lippset és Rokkan klasszikus munkája alapján azt állítottam, hogy a generációs elitek által felvállalt legfontosabb értékek és ideológiák végső soron a politikai generációk egészében megjelenő törésvonalak, amelyet felhangosítanak a politikai elitek.

Miután empirikus módszerekkel politikai generációkat vizsgálni meglehetősen nehézkes, Róbert és Valuch (2013) cikke alapján két megszorítást tettem. Azt tekintettem egy politikai generációhoz tartozónak, akit 14 éves korában ugyanazon hatások értek, továbbá a 18 éven felüli választópolgárokat vizsgálom már csak azért is, mert a közvéleménykutatások ezeket a személyeket érik el. Jeleztem, hogy a 14 éves életkor mesterségesen határolja le a politikai generációkat, a valóságban jóval hosszabb átmenetek lehetnek egyes kohorszok között. Róbert és Valuch generációs térképéből kettővel, a Kádári-kon-

szolidáció időszakában szocializálódottakkal, azaz a '68-asokkal és a Kádár-korszak válságának generációjával, azaz a '90-esekkel foglalkoztam részletesen. Míg az idősebb csoport születési ideje 1949 és 1965 közé esik, a szocializációjuk döntően 1963 és 1979 között zajlik, addig a '90-esek 1980 és 1989 között szocializálódnak, születési évjártuk pedig 1966–1975. Politikai szocializációs szempontból a '68-asokat felfoghatjuk úgy, mint a Kádár-korszak virágzásának, a '90-eseket pedig, mint a Kádár-korszak bomlásának „virágai”.

A két generáció értékvilágában, politikai gondolkodásában és részvételében fellelhető különbségeket három területen elemeztem, ezek: a szociokulturális háttér, az ideológiai hovartozás, valamint a politikai részvétel és preferencia. Azt feltételeztem, hogy akkor beszélhetünk két külön értékeken, normákon nyugvó, adott esetben egymással konfliktusban álló politikai generációról, ha 1. a generációk közötti értékvilág tartósan eltérő, azaz legalább két vizsgálati időpontban, 2010-ben és 2018-ban is tetten érhető, és 2. ha ez statisztikailag külön-külön is bizonyítható.

Emellett kísérletet tettem a generációk gondolkodásmódjának változását is nyomon követni. Akkor tekintettem statisztikailag szignifikánsnak egy elmozdulást, ha ez kétszeresen haladja meg a 800 fős minta hibahatárát.

Szociokulturális szempontból azt találtam, hogy a '68-asok és a '90-esek túlnyomó többsége házasságban él, ugyanakkor a '90-esek nagyobb arányban élnek élettársi kapcsolatban, vagy maradnak tartósan hajadonok, nőtlenek. A két generáció vallásossága nagyfokú hasonlóságot mutat, ugyanis a Kádár-korszak prosperáló és hanyatló éveiben szocializálódottak egyaránt kifejezetten szekularizáltak, az aktív vallásgyakorlók aránya néhány százalék. Úgy találtam, hogy szociokulturális értelemben inkább hasonlít, mint különbözik a két generáció.

Ideológiai szempontból ugyanakkor van kézzel fogható különbség a két generáció között. Az általam bemutatott adatok alapján a Kádár-korszak válságnemzedéke karakteresebb jobboldali arcú mutat, a relatív fejlődésben szocializálódottak viszont – hozzájuk képest – érdemben baloldalibbak. A különbségeket tartósan mutatkoznak, 2010-ben és 2018-ban is fennállnak.

Egy másik mérőeszköz bevonása azonban arra utal, hogy az ideológiai különbség árnyaltabb, mint azt a baloldali–jobboldali ideológiai mezőben való elhelyezkedés elsőre mutatja. Az ideológiai értékcímkékkel való azonosulás ugyanis 2010-ben inkább összeköti, mint elválasztja a '68-asokat és a '90-eseket, igaz, 2018-ban már statisztikailag is eltérő felfogások jellemzik a két generációt. 2010-ben ugyanis az értékcímkék elfogadási sorrendjében az első három, vagyis a domináns jegy teljesen megegyezett (ezek sorrendben: „rend és stabilitás”, „konzervatív, hagyománytisztelő”, illetve „erős nemzeti érzésű”). 2018-ban mindkét politikai generációhoz legközelebb az „erős nemzeti érzésű” állt, amelyet a '68-asoknál a „rend és stabilitás hívei”, míg a '90-eseknél a „konzervatív” követ. Sorrendben a harmadik legközelebbi címke a '68-asoknál a „szocialista”, a '90-eseknél a „zöld, környezetvédő” lett. Vagyis az elsődleges, a meghatározó értékcímkék még azonos mindkét generációnál, viszont a másodlagos és különösen a harmadlagos címkék elfogadottságában ténylegesen történik elmozdulás. A '68-asok 2018-ban az ideológiai mező-

lenyomatára kevés empirikus bizonyíték áll rendelkezésre. A jövőbeli kutatások tárgya lehet e különbség okainak alaposabb megértése. Érdemes emlékeztetni az olvasót, hogy a politikai generáció elméleti leírásakor és operacionalizálásakor is több megszorítást tettem, amelyek akár befolyásolhatták a kapott eredményeket. Véleményem szerint érdemes a továbbiakban az eredményeket más, többváltozós statisztikai eljárásokkal tesztelni, illetve az időbeli elmozdulásokat nyomon követni.

Irodalom

- Bozóki András–Hegedűs Dániel (2017): A kívülről korlátozott hibrid rendszer. Az Orbán-rezsim a rendszertipológia tükrében. *Politikatudományi Szemle*, XXXVI., (2), 7–32.
- Carmines, Edward G.–Huckfeldt, Robert (2003): „Politikai viselkedés: áttekintés” In: Goodin, Robert E.–Klingemann, Hans-Dieter (szerk.): *A politikatudomány új kézikönyve*. Budapest:Osiris Kiadó. 225–252.
- Gerő Márton–Szabó Andrea (2017): A társadalom politikai integrációja. A politikai értékcsoportok. In: Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest–Szeged:MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Belvedere Meridionale. 117–154.
- Karácsony Gergely (2005): A történelem fogságában. Generációk, életutak és politikai preferenciák Magyarországon. In: Angelusz Róbert és Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest:Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. 161–206.
- Kéri László (1994): Vázlat az új politikai elit szocializációs háttéréről. *Korunk*, 3./5., (3).
- Lipset, Seymour M.–Rokkan, Stein (1967): Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments. An introduction. In: *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York:The Free Press. 1–64.
- Mannheim Károly (2000): A nemzedékek problémája. In: *Tudásszociológiai tanulmányok*. Budapest:Osiris Kiadó. 201–254.
- Mikecz Dániel–Oross Dániel (2018): Rendszerváltóktól a bulitüntetőkig: generációs mintázatok a választói magatartásban. In: Böcskei Balázs–Szabó Andrea (szerk.): *Várákosok és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest:Napvilág–MTA TK PTI. 19–44.
- Róbert Péter (1999): A racionális szavazó Magyarországon. *Századvég*, tavasz. 12. 3–32.
- Róbert Péter–Papp Zsófia (2012): Kritikus választás. In: Boda Zolt–Körösenyi András (szerk.): *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest:MTA TK PTI – Új Mandátum. 41–64.
- Róbert Péter–Valuch Tibor (2013): Generációk a történelemben és a társadalomban. *Politikatudományi Szemle*, XXII., (4.), 116–139.
- Stumpf István (1996): Elszalasztott vagy elhalasztott politikai generációváltás? *Századvég*, (1), 112–131.
- Szabó Andrea (2015): A választók. In: Körösenyi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest:OSIRIS–MTA TK PTI. 279–305.
- Szabó Andrea–Kiss Balázs (2013): Konfliktus és generáció: A generációs konfliktusok kutatásának fogalmi kiindulópontjai. *Politikatudományi Szemle*, XXII., (4.), 97–115.
- Tóka Gábor (2001): A szavazói magatartás kutatása. *Politikatudományi Szemle*, (3), 105–130.

Jegyzetek

- 1 A tanulmány alapjául szolgáló előadás elhangzott az ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet, a Bibó István Szakkollégium és a Magyar Politikatudományi Társaság által közösen szervezett *1968 tiltakozási hulláma – „akkor és most, most és akkor – fél évszázad visszényében”* című konferencián. Konferencia időpontja: 2018. november 8.
- 2 Forrás: https://index.hu/video/2018/07/28/orban_viktor_beszed_tusvanyos_2018/
Leiratot lásd: <http://www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-beszede-a-xxix-balvanyosi-nyari-szabadegyetem-es-diaktaborban/>

